

Մեր ազգաբնակութեան ստուար մասի ապրուստի համար հողատիրական խճճուած հարցը առաջնակարգ կարևորութիւն ունի, մինչդեռ նոյն իսկ վարչական շրջաններում այդ հարցի շատ կողմերը դեռ ևս պարզուած չեն: Տեղական հանգամանքներին լաւ ծանօթ անձանց կողմից այդ հարցերի հրապարակախօսական լուսաբանութիւնը մայրաքաղաքների մամուլի մէջ մեծ նշանակութիւն ունի և ցանկալի է, որ շատ յաճախ չօչափուեն այդ խնդիրները ազդեցիկ հրատարակութիւնների մէջ:

Թէև մեր գիւղացիների տնտեսական դրութեան մասին առատ նիւթեր հաւաքուել են դեռ ութսունական թուականներին (Материалы по изсл. экон. быта гос. крестьян Закавказья), բայց այդ բազմահատոր հետազոտութիւնները մատչելի են ընթերցողների շատ նեղ շրջանին: Իշխ. Թումանովի գիրքը միայն մասամբ կարող է լրացնել այդ պակասը, չօչափելով համառօտ ձևով հարցի միայն մի քանի կողմերը: Շատ ցանկալի է, որ ներկայումս, երբ ծրագրուած է մեր գիւղացիների հողային դրութեան վերջնական օրէնսդրական կանոնաւորումը, մամուլը աշխատի բազմակողմանի քննութեամբ պարզել մեր երկրի տնտեսական կեանքի այդ հիմնական կողմը, մատնանիշ անելով այն ուղղութիւնը այդ խնդրում, որ աւելի շատ կ'ապահովի երկրագործ մասսայի բարեկեցութիւնը: Անշուշտ, աւելի նպատակալարմար է մայրաքաղաքների ազդեցիկ հրատարակութիւնների մէջ («Вѣстн. Европы», «С. Пет. Вѣд.» և այն) արծարծել այդ հարցերը: Իշխ. Թումանովի այս գրքից կարելի է եզրակացնել, որ նրա բռնած ուղղութիւնը հողային հարցում շատ համակրելի է և արդարամիտ. ուստի ցանկալի է, որ նա աւելի եւս մեծ եռանդով շարունակի իր հրապարակախօսական օգնութիւնը մեր խեղճ գիւղացիներին:

Լ. Ս.

17) Բժ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԻ Առողջապահական գրեյկներ:

Բժ. Ա. Բուդուղեանը այն հազուագիւտ հայ գիտնականներից է, որոնք ապրելով հեռաւոր հիւսիսում, մայրաքաղաքներում, չեն մոռանում իրանց պարտքը—գոնէ գրչով մի բան անել իրանց հայրենակիցների համար: Նրա գործունէութիւնը մարմնացած հերքումն է ժողովրդի մէջ տարածուած այն զար-

մանալի կարծիքին, թէ մի բժիշկ, որ գրական աշխատութիւններով է զբաղուած, որ գրքոյկներ է գրում, այդ բժիշկը լաւ բժիշկ չէ. որովհետեւ լաւ բժիշկը, ժողովրդի հասկացողութեամբ, նա է, ով կզգիացած է ապրում, ով իսկի հայ թերթի երեսն էլ չէ տեսնում, ու միշտ փակուած է լինում իր գրասենեակում, թէկուզ այնտեղ թղթախաղով պարապէր ամբողջ գիշերներ:

Էլ չեն մտածում, թէ ախար չէ որ մի գիրք գրելիս, մի յօդուած շարագրելիս, բժիշկը պէտք է մօտ ծանօթանայ այդ խնդրի հետ, ուսումնասիրի նրան ամեն կողմից, անքուն գիշերներ անցկացնի, քրքրի իր գրուածքին վերաբերեալ գրականութիւնը, հետեալաբար աւելի ևս զարգանայ, աւելի ևս հմտանայ իր գիտութեան մէջ:

Բժ. Ա. Բուդուղեանը կենդանի ապացոյց է այն բանին, որ կարելի է համ հմուտ բժիշկ լինել, և «պրակտիկայով» պարապել, համ էլ աշխատել հասարակութեան, ժողովրդի օգտին:

Եւ նրա ցոյց տուած գործունէութիւնը արդէն պատկանելի ծաւալ է ստանում և ապահովացրել է նրան լայն ժողովրդականութիւն:

Բժ. Բուդուղեանը նպատակ է դրել իրան՝ ժողովրդականացնել հայերի մէջ առողջապահական գիտութիւնները և այդ նպատակով արդէն լոյս է ընծայել մի շարք գրքոյկներ, որոնք իրանց գեղեցիկ արտաքինով ու հետաքրքիր պարունակութեամբ արժանի են ամենալայն տարածման ժողովրդի մէջ:

Բժ. Բուդուղեանի գրքոյկները լոկ չոր ու ցամաք բժշկական—առողջապահական ձեռնարկներ չեն, այլ ամեն մի առողջապահական խորհուրդ այդտեղ լուսարանուած է փիլիսոփայական և հասարակական խնդիրների մասին գոյութիւն ունեցող նորագոյն հայեացքներով: Այս է պատճառը, որ նրա գրքերի մէջ ամեն երեսի վրայ չօշափուում են հասարակական խնդիրներ և հոգեբանական դիտումներ: Այսպիսի գրքերի ընթերցանութիւնը օգտաւէտ է ընդհանուր զարգացման տեսակէտից, թէև երբեմն էլ նա կարող է վնասել գործնական առողջապահական գաղափարների տարածուելուն: Այս է յարգելի բժշկի գրելու ձևը: Շօշափած խնդիրները չափազանց հետաքրքրական են, ու կարևոր: Բաւական է յիշել մի քանի վերնագիրներ. Առաջին օգնութիւն մինչեւ բժշկի գալը. Վարակիչ հիւանդութիւններ. Ի՞նչ է սիֆիլիսը. Ի՞նչ է ժուժկալութիւնը. Ի՞նչ է անառակութիւնը. Մեք նետադերք. Առողջ հոգի առողջ մարմնի մէջ:

Ահա մի շարք խնդիրներ, որոնք կենսական նշանակութիւն

ունեն և որոնցով հետաքրքրոււմ է ժողովուրդը, իսկ այդ ապացուցուում է նրանով, որ այդ գրքերը համարեա բոլորը արդէն սպառուած են:

Այդ գրուածքները ակներև են անոււմ հեղինակի մէջ մեծ գիտական պաշար և ընդհանուր լայն զարգացումն. իսկ դրանք այնպիսի յատկութիւններ են, որոնք անհրաժեշտ են ժողովրդի հետ խօսելու համար:

Պ. Բուդուղեանը աշխատում է իր գրքերն ընթերցանելի անել ամենքին, և ճշմարիտ որ իրանց բնաբանով ու շարադրութեամբ նրանք շատ հեշտ ընթերցանելի են և հանրամատչելի. այդ է երևի նրանց արագ սպառուելու գաղտնիքը: Սակայն պէտք է ասել, որ նրանցից մի քանիսը անմատչելի կը լինեն բուն ժողովրդի համար (ևս ենթադրում եմ գիւղացի, բանուոր դասակարգը), որին հարկաւոր է տալ որոշ ու պատգամների պէս պարզ խրատներ և խօսքը սահմանափակել միայն չօչափած հարցով: Ժողովուրդը չէ կարող ընդհանրացնել առողջապահական գիտելիքները և անընդունակ է ըմբռնել նրանց հասարակական նշանակութիւնը. նրան պէտք է ասել. «այս բանը օգուտ է, իսկ միւսը վնաս, որովհետեւ... Մի ուրիշ անհրաժեշտ պայմանն էլ այն է, որ ժողովրդին պէտք է տալ այնպիսի մտքեր, որոնք լոկ անվիճելի ճշմարտութիւններ են և ոչ թէ պայմանական, այլապէս նա չի հաւատայ մեզ:

Պ. Բուդուղեանի գրքերից մի քանիսը համապատասխան են այս պահանջներին, իսկ մեծագոյն մասը ընթերցանութեան պատուական նիւթ են մատակարարում աւելի զարգացած դասակարգի համար: Դժուար կը լինէր մի առ մի քնննադատել նրա 13 գրքոյկները. բայց վերջնենք նրա վերջի գրքոյկը Գեղձախսը (Золотуха): Այս հասարակ հիւանդութեան մասին բաւական կը լինէր մի քանի երես բան գրել: Բայց հեղինակը չէ բաւականանում հիւանդութեան լոկ չոր ու ցամաք նկարագրութիւնով, այլ նրան համեմել է հետաքրքրական տեղեկութիւններով և, օգտուելով առիթից, մի շարք առողջապահական գիտումներ է արել. օրինակ, մանկան անդատուութեան, օդի, կերակրի նշանակութեան, լողարանների մասին եւ այլն:

Բայց քանի որ մարդկային գործը չէ կարող կատարեալ լինել, պ. Բուդուղեանին կարելի է մի քանի կշտամբանք անել, գոնէ լեզուի վերաբերմամբ:

Լեզուն չունի այն պարզութիւնը, «անարուեստութիւնը», որ ժողովրդական գրքերի համար այնչափ մեծ կարևորութիւն ունի. նրա գրքերի մէջ կարելի է յաճախ հանդիպել այնպիսի նախադասութիւնների, որոնք շատ դժուար հասկանալի են նոյն

խակ ինտելիգենտի համար: Ցանկալի է, որ հեղինակը, կամ աւելի ճիշտ ասած նրա թարգմանողը, խուսափի գրաբար ոճերից ու երկար նախադասութիւններից և այնպիսի դարձուածքներից, որոնք պահանջում են ընթերցողից ուշքի մեծ լարումն ու ճիգ: Մենք այս բարեկամական խորհուրդը կը տանք յարգելի հեղինակին, մի և նոյն ժամանակ անկեղծօրէն ու սրտանցողջունելով նրա հանրօգուտ գործի բարի սկզբնաւորութիւնը:

Պ. Բուդուղեանը ունի պատրաստութիւն ու եռանդ, ունի նաև սէր դէպի այս գործը. ցանկանում ենք, որ նա ֆնայ այդ շաւղի վրայ և տոկունութեամբ, առանց վնասելու շարունակէ:

Ի հարկէ մի մեծ բան չէ մեր ամեն մէկիս արածը, և մեր հատորիկներով անկարող ենք մի անգամից յրել այն անթափանցելի խաւարը, որ պատել է հայ ժողովուրդը. բայց մենք շնորհապարտ պիտի լինենք այն անձապ, որոնք ձգնում են իրանց ոյժերի չափով այս թանձր վարագոյրի գոնէ մի փոքր մասը բարձրացնել:

Այդպիսի անձերից մէկը բժ. Բուդուղեանն է:

Բժ. Վ. ԱՐԾՐՈՒՆԻ

18) **ԶԷՅԹՈՒՆՅԻ.** — Զէյթունի անցեալէն և ներկայէն. Ա. մասն. 1900 թ. Վիեննա:

Այս գրքոյկում խօսւում է գլխաւորապէս Զէյթունի անցեալի, մօտաւորապէս երկու դարի պատմութեան մասին և վերջանում 1890 թուի դէպքերով: Սակայն այդ լուրջ, քննուած, փաստերով ու վկայութիւններով մի պատմութիւն չէ, այլ հեղինակը տալիս է աւանդութիւնների և աշուղական երգերի մի հաւաքածու, որոնցից և՛ հետեցնում է, և՛ կազմում իր պատմութիւնը:

Այդ գրքոյկը իր բովանդակութեամբ ոչ միայն չէ լքցնում հայոց գրականութեան մէջ զգալի պակասը Զէյթունի պատմութեան նկատմամբ, այլ և չփոթում է այն, ինչ վերաբերում է նրա անցեալին:

Այսպէս, գրքոյկի երես 15-ում «Մուսք քրիստոնէութեան ի Զէյթուն», բոլորովին հակառակ է պատմութեան և եղելութիւններին: Առաջին դարում, երբ Քրիստոսի աշակերտները գնում էին քարոզելու Եւրոպայի և Ասիայի զանազան երկիրները, Կիլիկիայում կամ, մասնաւորելով, Զէյթունում գեռ ևս հայեր չը կային, հայկական գիւղեր գոյութիւն չունէին, որպէս զի գաւառի այս կամ այն մասը կրէր հայ անուններ, ինչ-